

รัฐไทยกับความพยายามสร้างพลเมืองที่พึงปรารถนาเพื่อนำการพัฒนาที่ยั่งยืน Thailand's Efforts to Build Desired Citizens to Lead Sustainable Development

สมชัย แสนภูมิ¹

Somchai Saenphumi

ไชยา เรืองดี²

Chaiya Rueangdee

Corresponding Author E-mail: somchai.saen@vru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาและอธิบายถึงความหมายและความสำคัญของแนวคิดพลเมือง เพื่อทำความเข้าใจการศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education) ความเป็นพลเมืองที่ตื่นรู้หรือไม่อยู่เฉย (Active Citizenship) และเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals-SDGs) ว่ามีความเชื่อมโยงกันอย่างไรในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งทรัพยากรมนุษย์ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมถึงบทบาทของรัฐไทยในการพยายามนำ 3 แนวคิดนี้มาใช้ในการพัฒนาพลเมืองในการนำการพัฒนา

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์พบว่า รัฐไทยไม่ประสบความสำเร็จในการสร้างพลเมืองให้ตื่นรู้ เนื่องจากหลักสูตรการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองยังมีอคติไม่รอบด้าน เน้นการสร้างพลเมืองจากตำราเรียนที่มีลักษณะปลูกฝังแนวคิดบุคคลตัวอย่าง ยึดมั่นในตัวบุคคลมากกว่าหลักการ ลดทอนและละทิ้งประวัติศาสตร์ อีกทั้ง ยังมีมุมมองทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคม แบบมุมเดียวและตายตัว ซึ่งส่งผลโดยตรงกับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนที่เน้นพัฒนาสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมไปพร้อม ๆ กันอย่างมีสมดุล นอกจากนี้ การพัฒนาที่ยั่งยืนยังต้องอาศัยปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาเสริมอีก คือ ทุนทางสังคม ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การจัดการผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และความรับผิดชอบของบรรษัท เป็นต้น จึงจะนำมาประเทศไปสู่สังคมที่พึงปรารถนา

คำสำคัญ: พลเมือง, การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง, ความเป็นพลเมืองที่ตื่นรู้, เป้าหมาย, การพัฒนาที่ยั่งยืน

Abstract

This article aims to study and explain the meaning and importance of the concept of citizenship. To understand how Civic Education, Active Citizenship, and the Sustainable Development Goals (SDGs) are interconnected in human resource, economic, social, and environmental development. Including the Thai state's role in applying these three concepts to develop citizens in leading development.

The study found that the Thai state still needs to create active citizenship. Because the education curriculum for creating citizens still has an unwell-rounded bias. Emphasis on creating citizens from textbooks that cultivate the concept of a model person and sticking to the person rather than the principle reducing and abandoning history. Also, there are one-sided and fixed views of politics, economy, culture, and society. This directly affects knowledge and understanding of sustainable development, which focuses on social development, economy, and environment simultaneously with a balance. In addition, sustainable development also requires other factors, namely social capital,

¹ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

² มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย

sufficiency economy philosophy, stakeholder management, and corporation social responsibility, therefore, will lead the country to a good society.

Keywords: Citizen, Civic education, Active citizenship, Goals, Sustainable development

บทนำ

พลเมือง (Citizen) ในอดีตนั้นมีความหมายว่า การเป็นสมาชิกของชุมชนทางการเมือง (Political community) อาทิ นครรัฐ (City-state) เมือง (City) หรือรัฐชาติ (Nation-state) ซึ่งเมื่อมีความเป็นสมาชิกของชุมชนทางการเมือง จะมีสิทธิและหน้าที่พ้องติดมากับความเป็นพลเมือง ในวงวิชาการได้อธิบายเกี่ยวกับ “พลเมือง” นับตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงปัจจุบันไว้มากมาย โดยเฉพาะวงวิชาการทางด้านปรัชญาการเมือง Chantal Mouffe อธิบายว่า คำว่าพลเมืองมีประวัติศาสตร์ยาวนานสามารถนับย้อนกลับไปถึงยุคกรีกโบราณ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา ในกรีกโบราณนั้น ปกครองแบบนครรัฐ (City-state) ผู้ที่มีสถานะเป็นพลเมืองจะต้องเป็นเพศที่กำเนิดในเมืองเท่านั้น หน้าที่ของพลเมืองในยุคนั้น คือ การเข้าประชุมทางการเมืองเพื่อถกเถียงเรื่องเกี่ยวกับการเมืองและการปกครอง และสถานะของพวกเขาจะเท่าเทียมกันในทางกฎหมาย ทั้งนี้ จำนวนของพลเมืองในยุคกรีกจะมีไม่มากและเป็นชนกลุ่มน้อยที่สำหน้าที่ตัดสินใจเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ตรงกันข้ามกับเพศหญิงและทาสที่ไม่มีสถานะดังกล่าว และต้องทำหน้าที่ทำงานให้พวกมีกินและอำนวยความสะดวก ด้วยเหตุนี้ แนวคิดเรื่องพลเมืองจึงเกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับแนวคิดประชาธิปไตยเอเธนส์ ที่ “ประชาชน” คือ “พลเมือง” ซึ่งเป็นคนส่วนน้อยที่มีความเท่าเทียมกัน (Mouffe, 2004)

ต่อมาในยุคโรมันคำว่าพลเมืองยังคงผูกติดกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการปกครอง แต่ในโรมันความหมายของพลเมืองได้ถูกขยายไปยังคนชั้นต่ำ (Plebeians) ลงมา และยังขยายไปผู้ได้ปกครองที่จักรวรรดิโรมันแผ่อำนาจไปปกครอง ความหมายของพลเมืองจึงเปลี่ยนแปลงไปให้ความหมายในเชิงการพึงได้รับการปกป้องโดยกฎหมายมากกว่าการมีส่วนร่วมในการปกครองหรือการบังคับใช้กฎหมาย เราจะเห็นว่า การลดทอนความหมายดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความพยายามจำกัดความคำว่าพลเมืองในมีสถานะเพียงกฎหมายเท่านั้น หรือในปัจจุบันคือเรื่องของสัญชาติ (Nationality) ในยุคกลางแนวคิดเกี่ยวกับพลเมืองถูกรวบงำให้เปลี่ยนไปโดยแนวคิดความจงรักภักดีต่อมูลนายในระบบศักดินา (Feudalism) จะเหลือเพียงไม่กี่เมืองเท่านั้น อาทิ เยอรมนีซึ่งมีนครเมืองหรือกระฎุมพี (Bourgeoisie) ที่ประกอบอาชีพค้าขายและมีสถานะทางเศรษฐกิจที่ดี ซึ่งคนเหล่านี้อ้างความเป็นพลเมืองเพื่อป้องกันการการโจมตีจากคนเมืองอื่น ๆ และที่สำคัญเพื่อป้องกันการผูกติดกับมูลนาย นอกจากนี้ แนวคิดพลเมืองยังถูกพัฒนาขึ้นอีกครั้งในสาธารณรัฐต่าง ๆ ของอิตาลีในยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม ต่อมาแนวคิดเรื่องพลเมืองจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการปฏิวัติรัฐธรรมนูญในสหราชอาณาจักรในยุศตวรรษที่ 17 และยังสามารถมีคุณูปการกับการปฏิวัติในฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกาอีกด้วย จึงทำให้แนวคิดพลเมืองแปลงเปลี่ยนไปเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ในการปฏิวัติและสามารถเป็นอุดมการณ์หลักหรืออุดมการณ์สากลที่มีคำประกาศสิทธิของมนุษย์และพลเมืองของฝรั่งเศสเป็นสัญลักษณ์ แนวคิดพลเมืองจึงกลับมาผูกติดกับแนวคิดเรื่องประชาธิปไตยเล็กเช่นในยุคกรีก (พุทธิสาน ชุมพล, ม.ร.ว., 2558, น. 24-26)

นอกจากนี้ Rousseau ยังนำแนวคิดพลเมืองมาเชื่อมโยงกับทฤษฎีความเห็นชอบ (Theory of Consent) เขาเสนอว่า พลเมืองคือปัจเจกชนที่มีเสรีภาพและความเป็นตัวของตัวเอง มีสิทธิในการมีส่วนร่วมการตัดสินใจในกฎเกณฑ์บังคับที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม เราจะเห็นว่า Rousseau นำแนวคิดสาธารณรัฐนิยมคลาสสิกมาผสมกับแนวคิดสัญญานิยมสมัยใหม่ (Modern Contractualism) เพื่อให้ปัจเจกชน

สามารถเชื่อมโยงกับชุมชนทางการเมืองของสาธารณรัฐได้ ผลคือ พลเมืองปฏิเสธอำนาจการปกครองของเหล่ากษัตริย์ ที่เดิมทีจะมีหลักคิดเรื่องเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน (Subject) หรือผู้ใต้ปกครองผู้อาศัยแผ่นดินกษัตริย์ (Mouffe, 2004) ต่อมา ในศตวรรษที่ 19 เมื่อแนวคิดเศรษฐกิจแบบเสรีได้อย่างรากลึกส่งผลให้แนวคิดเกี่ยวกับพลเมืองผู้เข้มแข็งแบบสาธารณรัฐนิยม ถูกท้าทายและถูกแทนที่ด้วยแนวคิดพลเมืองที่เชื่อมโยงกับสิทธิโดยธรรมชาติ (Natural rights) ในขณะเดียวกัน นักวิชาการที่เชื่อในแนวคิดเสรีนิยมมองว่าการมีจิตสาธารณะ การทำเพื่อส่วนรวม และการมีส่วนร่วมทางการเมืองในชุมชนของผู้ที่มีสถานะเท่าเทียมกันนั้นล้าหลัง ความเป็นพลเมืองจึงถูกลดทอนลงมาเป็นเพียงสภาพทางกฎหมายของปัจเจกผู้มีสิทธิต่าง ๆ ซึ่งรัฐมีหน้าที่ปกป้อง แต่อย่างไรก็ตาม เป็นแนวคิดที่มีบทบาทสำคัญและมีความก้าวหน้าที่สร้างคุณูปการแก่ประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมให้เกิดขึ้น (พฤทธิสถาน ชุมพล, ม.ร.ว., 2558, น. 27)

ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงสนใจศึกษาความเป็นมาของคำว่า “พลเมือง” และความหมายที่หลากหลายร่วมกับบทบาทของรัฐไทยต่อการพยายามสร้างพลเมืองที่รัฐต้องการในกระบวนการการศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง ความเป็นพลเมืองที่ตื่นรู้หรือไม่อยู่เฉยและเชื่อมโยงกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

บทวิเคราะห์และสังเคราะห์

จากการประมวลเอกสารพบว่าทฤษฎีประชาธิปไตยเสรีนิยมถือว่าพลเมืองมีความจงรักภักดีต่อรัฐ เพราะประเทศที่เป็นประชาธิปไตยจะเปิดโอกาสให้พลเมืองมีส่วนร่วมทางการเมืองและสามารถมีอิทธิพลต่อนโยบายสาธารณะของรัฐ เพื่อตอบสนองความคาดหวังในชีวิตของคนในเมืองซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้ได้รับอิทธิพลมาจาก Rousseau ในขณะเดียวกัน มิติของสิทธิเสรีภาพจะพบว่าแนวคิดเรื่องพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย คือ การที่เปิดโอกาสให้พลเมืองมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างมีนัยยะสำคัญ หรือเป็นเสรีภาพในการที่พลเมืองจะร่วมกับพลเมืองคนอื่นเพื่อที่จะตรวจสอบรัฐบาล เจ้าหน้าที่ของรัฐ ตลอดจนนโยบายสาธารณะของรัฐบาลและการกระทำของรัฐบาลในเรื่องอื่น ๆ ซึ่งสิทธิเหล่านี้จะมาพร้อมกับหน้าที่ที่แบ่งแยกออกไม่ได้ เช่น การเคารพกฎหมายและการเสียภาษี ยิ่งไปกว่านั้น หน้าที่ในการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเข้มแข็งมีความสำคัญยิ่ง หากละเลยสิ่งเหล่านี้ความเป็นพลเมืองจะไร้ความหมาย (Havens, 1986, p. 743) แต่อีกด้านหนึ่ง สังคมที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ความหมายของพลเมืองจะเป็นอีกอย่างหนึ่ง เพราะจะเน้นที่หน้าที่มากกว่าสิทธิ กล่าวคือ การมีส่วนร่วมทางการเมืองมิใช่หลักคิดของความเป็นพลเมืองในระบอบดังกล่าว แต่อย่างไรก็ตาม ความจงรักภักดีของพลเมืองต่อรัฐก็อาจมีมากพอเท่ากับที่มีในรัฐประชาธิปไตย ในรัฐประชาธิปไตยและรัฐเผด็จการให้ความสำคัญกับความจงรักภักดีของพลเมืองต่อประเทศซึ่งเป็นความจงรักภักดีทางการเมืองที่สำคัญยิ่ง จะแตกต่างก็เพียงความจงรักภักดีของระบอบประชาธิปไตยแบบพหุนิยมที่มีความจงรักภักดีต่อชาติไปพร้อม ๆ กับสิ่งอื่น ๆ เช่น ครอบครัว สถาบันศาสนา องค์กร สถาบันท้องถิ่น รวมไปถึงสถาบันระหว่างประเทศ ซึ่งความจงรักภักดีเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกับความจงรักภักดีต่อประเทศชาติ ยกเว้นระบอบเผด็จการเบ็ดเสร็จ ๆ ที่รัฐเรียกร้องความจงรักภักดีอย่างเต็มที่ต่อรัฐ (Havens, 1986, p. 745)

ปัจจุบันประเทศต่าง ๆ ได้หยิบยกขึ้นมาตั้งคำถามเกี่ยวกับการสร้างความเป็นพลเมืองที่เหมาะสมกับสภาพประชากรอันมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ความยากลำบากอยู่ที่ความจำเป็นที่จะต้องทำให้เกิดความสามัคคีภายใต้ความหลากหลาย จะทำอย่างไรให้มีสังคมแบบพหุนิยมเชื่อมต่อการแสดงออก ซึ่งอัตลักษณ์ (Identity) ทางวัฒนธรรม ภาษา ชาติพันธุ์ ศาสนา เพศสภาพและอื่น ๆ ซึ่งในขณะเดียวกันก็สามารถส่งเสริมให้เกิดอัตลักษณ์ทางการเมืองร่วมกันได้ ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงความหลากหลายโดยใช้การเมืองเป็นจุดร่วม นี่คือสิ่งที่ท้าทายต่อนักวิชาการนักชุมชนนิยม และนักเสรีนิยมใน

ปัจจุบันในการกำหนดความหมายของคำว่าพลเมือง (Mouffe, 2004, p. 137) ดังนั้น ในระบอบประชาธิปไตยสมัยใหม่คำว่าพลเมืองจึงเป็นทั้งเรื่องของอัตลักษณ์และความหลากหลาย จนกลายเป็นอัตลักษณ์ความเป็นพลเมือง (Identity of citizenship) เชื่อมโยงค่านิยมและวิถีชีวิตที่หลากหลายเข้าไว้ด้วยกันในกรอบของประชาธิปไตยและในแง่หนึ่งความคิดเกี่ยวกับพลเมืองจึงเป็นวิธีการเชื่อมโยงทางการเมืองระดับคุณภาพภายใต้ระบบตัวแทนและการมีอัตลักษณ์กับการเมืองระดับมหภาคในเชิงสถาบันและวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ด้วยเหตุนี้ วาทกรรมเรื่องพลเมืองจึงเป็นวาทกรรมที่ชนกลุ่มย่อยอำนาจหรือผู้ใช้อำนาจใช้ในการแสวงหาการยอมรับและการขยายสิทธิ์ของเขาภายใต้ดินแดนของรัฐชาติ (Barker, 2004) นอกจากนี้ฝ่ายรัฐต้องการใช้เครื่องมือของวาทกรรมการเป็นพลเมืองมาใช้ในการปกครองโดยเฉพาะการศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (civic education) ที่รัฐพึงปรารถนา และสร้างประชากรไปทิศทางที่รัฐวางยุทธศาสตร์เอาไว้จึงเกิดแนวคิดเรื่องการสร้างพลเมืองภายใต้หลักสูตรการศึกษาระดับต่าง ๆ อันนำไปสู่การวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. รัฐไทยกับแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง

การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education) หมายถึง การให้การศึกษาเกี่ยวกับหน้าที่และความรับผิดชอบ ตลอดจนโครงสร้างและระบบกลไกของระบอบการเมืองการปกครองที่พลเมืองเป็นสมาชิกอยู่ โดยมุ่งเน้นสร้างความเข้าใจและความเชื่อมั่น การตระหนักรู้ และการรู้เท่าทันสถาบันทางการเมือง หน้าที่พลเมืองที่มีต่อรัฐ และหน้าที่ที่รัฐมีต่อพลเมือง ผ่านข้อกฎหมายต่าง ๆ เนื้อหาการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองจะแตกต่างกันไปตามระบอบการเมืองการปกครองของแต่ละประเทศ

เดิมทีหากกล่าวถึงคำว่า “พลเมือง” จะมีนัยแสดงถึงความเท่าเทียมเฉพาะประชาชนที่ได้สถานะเป็นพลเมืองเท่านั้น เนื่องจากระบอบการปกครองในอดีตไม่ได้รับรองสถานะประชาชนทุกคนเป็นพลเมือง เพราะในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือระบอบอื่น ๆ ที่มีใช้ประชาธิปไตย ประชาชนจะถูกแบ่งประเภท เช่น ไพร่ ทาส ซึ่งมีสถานะเป็นผู้ใต้ปกครอง ตรงกันข้ามกับระบอบประชาธิปไตยที่มีนัยเรื่องอำนาจเป็นของประชาชน และให้ประชาชนทุก ๆ คน เป็น “พลเมือง” ของรัฐอย่างเท่าเทียมกัน ดังนั้น การสร้างความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของการเปลี่ยนพลเมืองจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะหากพลเมืองมีการตระหนักรู้ถึงคุณค่าแล้วจะทำให้ระบบการเมืองในระบอบประชาธิปไตยนั้นสามารถดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะหากพลเมืองไม่เข้าใจ และละเลยความสำคัญการเป็นพลเมืองของรัฐแล้ว พวกเขาจะมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่คับแคบ (Parochial) และเป็นไพร่ฟ้า (Subject) ซึ่งจะแตกต่างจากผู้ที่เข้าใจในสถานะความเป็นพลเมืองที่พร้อมเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในฐานะที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของเจ้าของอำนาจอธิปไตย ตามหลักการอธิปไตยเป็นของปวงชน มิใช่เพียงการเลือกตั้งเท่านั้น รวมไปถึงมีความพร้อมที่จะดำเนินการตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐบาล วิพากษ์วิจารณ์นโยบาย และติดตามการทำงานของรัฐบาลและผู้ใช้อำนาจรัฐได้เข้าใจตามหลักของเหตุและผล ซึ่งสิ่งที่ผู้เขียนกล่าวมาทั้งหมดทั้งหมดนี้มีใช้คุณสมบัติที่ติดตัวมากับประชาชนทุกคน ด้วยเหตุนี้ ความสามารถของพลเมืองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่มีประสิทธิภาพ และมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ต้องเรียนรู้ หรือจัดให้พลเมืองได้เรียนรู้ นั้น การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education) จึงมีความจำเป็นเพื่อสร้างพลเมืองของรัฐที่พึงปรารถนา ซึ่งต้องเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้ตลอดชั่วชีวิตของประชาชน และไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่ที่ระบบการศึกษาขั้นใดขั้นหนึ่งเท่านั้น (สิริพรรณ นกสวน สวัสดิ์ และคณะ, 2557) กล่าวโดยสรุป คำว่าประชาชนในอดีตอาจจะมีใช้พลเมืองทั้งหมด เนื่องจากประชาชนหมายรวมถึง ไพร่ ทาส ซึ่งเป็นสถานะของผู้ใต้ปกครอง จากคำว่าประชาชนในระบอบสมัยใหม่หมายถึง เจ้าของอำนาจอธิปไตยและระบุให้

ประชาชนทุกคนคือพลเมืองภายใต้หลักคิดทุกคนเท่าเทียมกัน จากข้อมูลข้างต้นจะพบว่าคำว่าประชาชนจะมีความหมายแตกต่างกันเมื่ออยู่คนละยุคหรือคนละระบอบ

เมื่อนำมาวิเคราะห์กับประเทศไทย ผู้เขียนพบว่าภาครัฐภายใต้กระทรวงศึกษาธิการได้บรรจุการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองในหลักสูตรขั้นพื้นฐานในโรงเรียนในกลุ่มรายวิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เท่านั้น ซึ่งผู้เขียนมองว่าควรขยายขอบเขตไปให้ครอบคลุมมิติทางด้านประวัติศาสตร์ การเมือง การปกครอง ความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม พฤติกรรมการเรียนรู้ การอยู่ร่วมกัน ความอดทนอดกลั้น การรับฟังและการแสดงความคิดเห็นอย่างเหมาะสม เป็นต้น ทั้งนี้ การศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองในประเทศไทยควรขยายไปสู่กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเฉพาะผู้ใหญ่ก็ควรต้องเข้ามาเรียนรู้ในกิจกรรมเพื่อสร้างพลเมืองไปพร้อม ๆ กับเด็กและเยาวชน นอกจากนี้ ผู้เขียนมองว่าปัญหาของไทย คือหลักสูตรการสร้างพลเมืองต่าง ๆ มักจะมีมิติทางด้านคุณธรรม จริยธรรม เช่น สอนให้เป็นคนดี ซื่อสัตย์ มัธยัสถ์ เสียสละ และคดโกงผู้อื่น เท่านั้น แต่ไม่ได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดความรู้ความเข้าใจเรื่องสิทธิ เสรีภาพ ความเท่าเทียมกัน และความเสมอภาคในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองแบบเดิมของไทยไม่ได้สร้างให้ผู้เรียนให้มีความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของรัฐบาลและนายทุน ที่บ่อยครั้งจะจำกัดสิทธิ สิทธิเสรีภาพ และเอาเปรียบประชาชน มีหน้าซ้ำ ยังไม่ช่วยให้พลเมืองไทยมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่จะช่วยเข้ามาหาหนทางแก้ไขข้อบกพร่องในสังคม เพื่อให้สังคมไทยมีพลเมืองที่เข้มแข็งทางปัญญา สามารถคิดได้อย่างมีเหตุมีผล และสามารถพึ่งพาตนเองได้

ทั้งนี้ นักวิชาการทางรัฐศาสตร์ไทยจำนวนหนึ่งรวมถึงผู้เขียนเองมีความกังวลในเรื่องหลักสูตรการสร้างพลเมืองในประเทศไทย เนื่องจากมีข้อวิจารณ์ถึงการใช้อำนาจหรือองค์ความรู้เพียงด้านเดียวจากรัฐบาล หลักคิดของราชาชาตินิยม (Royal-nationalism) ซึ่งพบว่า เป็นการสร้างพลเมืองจากตำราเรียนที่มีลักษณะปลูกฝังแนวคิดบุคคลตัวอย่าง ยึดมั่นในตัวบุคคลมากกว่าหลักการ ลดทอนและละทิ้งประวัติศาสตร์ อีกทั้ง ยังมีมุมมองทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคม แบบมุมมองเดียวและตายตัว แทนที่จะเป็นการสร้างกระบวนการคิดเชิงวิพากษ์ ซึ่งผู้เรียนก็จะมีทักษะการวิเคราะห์ด้วยตนเอง เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจที่รอบด้าน และสามารถตระหนักถึงความสำคัญของการเมือง อีกทั้ง ยังสามารถพัฒนาประชาชนให้เป็นพลเมืองที่มีความคิดเป็นของตนเอง และพร้อมที่จะตรวจสอบรัฐบาลมากกว่าพลเมืองที่คอยรับคำสั่งจากผู้ปกครอง รวมไปถึง สามารถตระหนักผลประโยชน์สาธารณะได้จนพัฒนาตนเองจนกลายเป็น active citizenship หรือพลเมืองผู้ตื่นรู้ หรือมีความรับผิดชอบในหน้าที่พลเมือง

2. รัฐไทยกับการพยายามสร้างพลเมืองที่ตื่นรู้

ความเป็นพลเมืองที่ตื่นรู้หรือไม่อยู่เฉย (Active Citizenship) หมายถึง การที่ประชาชนมีความตระหนักในสิทธิและหน้าที่พลเมืองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง เป็นการตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของภาคพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งคู่ขนานร่วมไปกับการเมืองภาคปกติหรือนักการเมือง (Politician Politics) อีกทั้ง ยังเสริมสร้างการเมืองภาคพลเมืองให้มีประสิทธิภาพ มีช่องทางให้ติดตามและตรวจสอบการดำเนินงานรัฐบาล โดยเฉพาะการใช้อำนาจ การดำเนินนโยบายสาธารณะและอื่น ๆ รวมไปถึง การรับรู้ว่าเป็นสมาชิกหรือส่วนหนึ่งของสังคมหรือเปิดกว้างสำหรับทุกคน (Inclusiveness) “ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง” (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2561) และได้รับการยอมรับจากสมาชิกทุก ๆ คนในสังคม มีพื้นที่ของตนเองในสังคม มีส่วนร่วมในเชิงสร้างสรรค์ และมีจิตใจเสียสละเพื่อส่วนรวม ยิ่งไปกว่านั้น ยังต้องมีความรู้ความเข้าใจเรื่องสิทธิและเสรีภาพควบคู่ “ความรับผิดชอบ” และสนใจข้อมูลข่าวสารจากสื่ออยู่เสมอ รวมไปถึงกระบวนการปฏิรูปทางการเมืองโดยพลเมืองก็สำคัญ เพราะจะสามารถ

สร้างองค์การภาคประชาสังคมขึ้นได้ รวมไปถึง การสร้างสำนึกพลเมืองเพื่อเสริมสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตย เช่น วัฒนธรรมการเข้าไปตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐ นอกจากนี้ active citizenship ต้องการให้เกิดรูปธรรมในการมีช่องทางการมีส่วนร่วมทางการเมืองและการพัฒนา เช่น การออกกฎหมายรองรับที่จะสามารถให้ภาคพลเมืองทำกิจกรรมทางการเมืองอย่างเต็มที่ เข้มแข็ง ต่อเนื่อง มีอิสระ ต้นทุนต่ำ และไม่เป็นการระดมเงินมากเกินไป (ญาศินี เกิดผลเสรีรัฐ, 2558)

นอกจากนี้ Active Citizenship หรือ ความเป็นพลเมืองที่ตื่นรู้ ยังเป็นผลมาจาก Civic Education ไม่ว่าจะเป็นหลักสูตรของภาครัฐหรือภาคประชาสังคมก็ตาม Active Citizenship จะเป็นความคาดหวังของสังคมเสมอ แต่อย่างไรก็ตาม หาก Civic education ให้ความรู้ด้านเดียว ก็จะส่งผลโดยตรงกับความเป็น Active Citizenship ของประเทศนั้น ๆ เฉกเช่นในประเทศไทยที่มีหลักสูตรสร้างพลเมืองที่ไม่หลากหลาย กล่าวคือ ประเทศไทยสร้างพลเมืองจากตำราเรียนที่มีลักษณะปลูกฝังแนวคิดบุคคลตัวอย่าง ยึดมั่นในตัวบุคคลมากกว่าหลักการ ลดทอนและละทิ้งประวัติศาสตร์ อีกทั้ง ยังมีมุมมองทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคม แบบมุมมองเดียวตายตัว แทนที่จะเป็นการสร้างกระบวนการคิดเชิงวิพากษ์ให้พลเมือง ซึ่งพลเมืองก็จะมีทักษะการวิเคราะห์ด้วยตนเอง เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจที่รอบด้าน และสามารถตระหนักถึงความสำคัญของการเมือง เป็นต้น และหาก Civic education มีการปรับปรุงเนื้อหาให้ครอบคลุมทุกด้านทุกแง่มุมแล้ว ก็จะสามารถสร้างพลเมืองที่เข้าใจทางด้านคุณธรรม จริยธรรม เช่น สอนให้เป็นคนดี ซื่อสัตย์ มีธรรมาภิบาล เสียสละ และคดโกงผู้อื่น และยังสามารถมีความรู้ความเข้าใจเรื่องสิทธิ เสรีภาพ ความเท่าเทียมกัน รวมไปถึงการมีจิตสาธารณะเพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนร่วม และสามารถนำไปสู่การเข้าใจรูปแบบเป้าหมายของพัฒนาที่ยั่งยืนได้ (Sustainable Development Goals) ตามหลักเหตุและผล

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังพบอีกว่าในประเทศไทยมีแนวคิดเรื่อง Active citizenship หรือ ความเป็นพลเมืองที่ตื่นรู้ ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ในประเด็น “คนไทยมีคุณลักษณะเป็นคนไทยที่สมบูรณ์” (สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) ซึ่งสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้นำรูปแบบหรือโมเดลมาจากประเทศเยอรมนี และประเทศแถบสแกนดิเนเวีย ซึ่งประเทศเหล่านี้มีความตระหนักเรื่องสิทธิและเสรีภาพควบคู่ไปกับการรับผิดชอบ และมีความรู้ พลเมืองของประเทศเหล่านั้นจึงเป็นต้นแบบหรือโมเดลที่ดี แต่ในทางปฏิบัติภาครัฐไทยยังขาดความจริงจังกับการสร้างประชาชนให้มีความเป็นพลเมืองที่ตื่นรู้ เพราะหากประชาชนสามารถเป็นพลเมืองที่ตื่นรู้จำนวนมากแล้วนั้น การปกครองจะทำได้ยากมาก เนื่องจากรัฐบาลจะถูกภาคพลเมืองตรวจสอบถ่วงดุลอย่างเข้มข้น เช่น การใช้อำนาจรัฐ การดำเนินนโยบาย การใช้งบประมาณในด้านความมั่นคง และเรื่องธรรมาภิบาล เป็นต้น นี่จึงเป็นหนึ่งปัจจัยสำคัญที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาพลเมืองให้ตื่นรู้

3. รัฐไทยกับความคาดหวังให้พลเมืองขับเคลื่อนประเทศสู่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals-SDGs) ก่อนที่จะทราบความหมายนั้น ผู้เขียนจะขออธิบาย ความหมายของ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” เสียก่อน คือ การปรับปรุงคุณภาพชีวิตมนุษย์ภายใต้ศักยภาพของสิ่งแวดล้อมโลก ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงมีส่วนประกอบพื้นฐานที่สำคัญ 3 องค์ประกอบ ได้แก่ องค์ประกอบทางด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งแต่ละองค์ประกอบจะมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ทั้งนี้ การที่จะบรรลุเป้าหมายทั้ง 3 องค์ประกอบดังกล่าวให้ได้ดีที่สุด จะมีเงื่อนไขหนึ่งที่ว่า สังคมไม่สามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดในทุกส่วนประกอบได้ เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องยอมลดเป้าหมายในบางองค์ประกอบ เพื่อให้เป้าหมายในองค์ประกอบอื่นเพิ่มขึ้น ซึ่งขึ้นอยู่กับ

การจัดลำดับความสำคัญระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ว่าจะให้องค์ประกอบใดมีลำดับความสำคัญที่สูงกว่าองค์ประกอบอื่น ๆ (Payutto, 2013) ยกตัวอย่าง เช่น ถ้าให้ความสำคัญในด้านการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นอันดับแรก ก็อาจจำเป็นต้องลดทอน เป้าหมายทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมลง เป็นต้น นอกจากนี้ องค์การสหประชาชาติได้เสนอแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนหลังจากเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals – MDGs) ซึ่งต้องการเสริมสร้างมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ได้สิ้นสุดลงเมื่อปี 2015

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals- SDGs) จึงหมายถึงการพัฒนาที่สมดุลระหว่าง การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การไม่พึ่งพาทายนอกมากเกินไป (Self Sufficiency) มีความสามารถในการปรับตัวได้เร็ว และฟื้นตัวได้เร็ว มีทุนทางสังคมสูง (Resilience) และสร้างภูมิคุ้มกัน รู้จักประมาณตน ไม่กู้เงินจากในและต่างประเทศมากเกินไป มีการจัดการความเสี่ยง (Immunity) ซึ่งสอดคล้องกับองค์การสหประชาชาติที่จัดเป้าหมายเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals –SDGs) ทั้งหมด 17 ข้อ เพื่อมุ่งหวังจะช่วยแก้ปัญหาที่โลกกำลังเผชิญอยู่ เช่น ความยากจน ความไม่เท่าเทียม สภาวะโลกร้อน และสันติสุข เพื่อเสริมแนวคิด “ ไม่เป็นการทิ้งใครไว้ข้างหลัง ” คาดว่าจะทำสำเร็จได้ภายในปี 2030 ซึ่ง SDGs ประกอบด้วยเป้าหมาย 17 ข้อ (United Nations , 2015) ดังนี้

(United Nations , 2015)

- 1) No Poverty ขจัดความยากจนทุกรูปแบบทุกสถานที่
- 2) Zero Hunger ขจัดความหิวโหย บรรลุความมั่นคงทางอาหาร ส่งเสริมเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน
- 3) Good Health and well-being รับรองการมีสุขภาพ และความเป็อยู่ที่ดีของทุกคนทุกช่วงอายุ
- 4) Quality Education รับรองการศึกษาที่เท่าเทียมและทั่วถึง ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตแก่ทุกคน
- 5) Gender Equality บรรลุความเท่าเทียมทางเพศ พัฒนabethาบทสตรีและเด็กผู้หญิง

- 6) Clean Water and Sanitation รับรองการมีน้ำใช้ การจัดการน้ำและสุขาภิบาลที่ยั่งยืน
- 7) Affordable and Clean Energy รับรองการมีพลังงาน ที่ทุกคนเข้าถึงได้ เชื่อถือได้ยั่งยืน ทนสมัย
- 8) Decent Work and Economic Growth ส่งเสริมการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ต่อเนื่อง ครอบคลุมและยั่งยืนการจ้างงานที่มีคุณค่า
- 9) Industry Innovation and Infrastructure พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ส่งเสริมการปรับตัวให้เป็นอุตสาหกรรมอย่างยั่งยืนทั้งถึง และสนับสนุนนวัตกรรม
- 10) Reduced Inequalities ลดความเหลื่อมล้ำทั้งภายในและระหว่างประเทศ
- 11) Sustainable Cities and Communities ทำให้เมืองและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีความปลอดภัยทั่วถึง พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาอย่างยั่งยืน
- 12) Responsible Consumption and Production รับรองแผนการบริโภค และการผลิตที่ยั่งยืน
- 13) Climate Action ดำเนินมาตรการเร่งด่วนเพื่อรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและผลกระทบ
- 14) Life Below Water อนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากมหาสมุทรและทรัพยากรทางทะเล เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน
- 15) Life on Land ปกป้อง ป่าชุมชน และส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศทางบกอย่างยั่งยืน
- 16) Peace and Justice Strong Institutions ส่งเสริมสังคมสงบสุข ยุติธรรม ไม่แบ่งแยกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 17) Partnerships for the Goals สร้างพลังแห่งการเป็นหุ้นส่วน ความร่วมมือระดับสากลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

เป้าหมายทั้ง 17 ข้อนี้ มีหลายประเทศยอมรับเป้าหมายดังกล่าว ทั้งในญี่ปุ่นกับ Society 5.0 และ Smart Nation ของสิงคโปร์ เป็นต้น รวมถึงประเทศไทยที่พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชาได้อ้างเป้าหมาย 17 ข้อว่าสอดคล้องกับนโยบาย Thailand 4.0 เป็นต้น โดยเฉพาะในประเทศไทย การใช้ sustainable development goals (SDGs) หรือเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้เขียนพบว่าประเทศไทยได้ชูปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy Philosophy-SEP) เป็นหลักยึดที่สำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืน มากกว่า 3 ทศวรรษ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ เรื่อง 3 ห่วง 2 เงื่อนไข ซึ่งเน้นการระมัดระวังอย่างเสี่ยง มีภูมิคุ้มกัน และรู้จักพอประมาณ สอดคล้องกับ sustainable development goals (SDGs) ในบางประเด็น แต่ในทางปฏิบัตินั้น ประเทศไทยไม่สามารถใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงหรือศาสตร์พระราชา และ SDGs ได้อย่างเต็มรูปแบบ เนื่องจากประเทศไทยมียุทธศาสตร์ที่ต้องการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น จนละเลยความสมดุลของการพัฒนาสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาด้านสังคม

สรุป

ตามที่คุณเขียนได้อธิบายและยกตัวอย่างประเทศไทยในแนวคิดทั้ง 3 ไปข้างต้นแล้วนั้น ในส่วนนี้จะขอวิเคราะห์และสังเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดเหล่านั้น เริ่มจากแนวคิด Civic Education เปรียบเสมือนปัจจัยนำเข้า (Input) เพื่อสร้างประชาชนที่พึงปรารถนาของรัฐ เพื่อผลิตผล (Output) ประชาชนให้มีความเป็นพลเมืองหรือพลเมืองที่ตื่นรู้ (Active Citizenship) ที่รัฐและสังคมพึงปรารถนา เมื่อเราได้พลเมืองที่ตื่นรู้ก็จะสามารถสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองและสังคมที่ดีได้ และสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาที่ยั่งยืนตามเป้าหมายของสหประชาชาติได้ (SDGs) เนื่องจาก พลเมืองที่ตื่นรู้จะมีความรู้ความเข้าใจในหลักเหตุและผล เช่น เรื่องความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและ

สิ่งแวดล้อม เพราะหากเน้นส่วนใดส่วนหนึ่งมากเกินไป ส่วนอื่นก็จะเกิดผลเสียตามมา พลเมืองที่ตื่นรู้ยังสามารถเป็นส่วนหนึ่งที่เข้าไปมีส่วนร่วมในขั้นตอนของการผลิตนโยบายทางเศรษฐกิจผ่านช่องทางต่าง ๆ ทางกฎหมาย และภาคพลเมือง เพื่อตรวจสอบความสมดุลของนโยบายดังกล่าวว่าจะสร้างผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมหรือไม่ นอกจากนี้ ผู้เขียนมองว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนต้องอาศัยตัวแปรอื่น ๆ คือ

1. Social Capital หรือทุนทางสังคมที่พลเมืองจะต้องให้ความไว้วางใจสถาบันทางการเมือง เช่น ระบบราชการ ตำรวจ เจ้าหน้าที่รัฐ นักธุรกิจ ว่าจะร่วมมือกันพัฒนาประเทศไปอย่างยั่งยืน ไม่เน้นผลประโยชน์ของพวกเขา

2. Sufficiency Economy Philosophy หรือปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหลักยึดที่สำคัญในการพัฒนาที่ยั่งยืนมาราว 2 ทศวรรษ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ เรื่อง 3 ห่วง 2 เงื่อนไข ซึ่งเน้นการระมัดระวังอย่างเสี่ยง มีภูมิคุ้มกัน และรู้จักพอประมาณ

3. Stakeholder Management หรือการจัดการผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น อัตราค่าจ้างยุติธรรม ผลประโยชน์ระหว่างนายจ้าง – ลูกจ้างไม่มีใครเสียเปรียบ win-win เมื่อมีความยุติธรรมลูกจ้างก็จะไม่ลาออก และจะทุ่มเทประสิทธิภาพเพื่อองค์กร เป็นต้น รวมถึงความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัท

4. Corporate Social Responsibility (CSR) หรือ ความรับผิดชอบต่อของบริษัทที่เป็นหน่วยงานเอกชนที่ต้องมีต่อสังคม โดยบริษัทเอกชนในฐานะส่วนหนึ่งของสังคม ที่ได้เข้ามาประกอบกิจกรรมทางธุรกิจในการแสวงหากำไรสูงสุดให้กับผู้ถือหุ้น (shareholder) จะต้องรับผิดชอบต่อผลกระทบจากการแสวงหากำไรดังกล่าวหรือต้องดูแลสังคมที่บริษัทดังกล่าวได้ใช้พื้นที่ในการแสวงหากำไร ด้วยเหตุนี้บริษัทจึงต้องมีความรับผิดชอบต่อผู้มีส่วนได้เสีย (stakeholder) ในสังคมด้วย ทั้งในด้านคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม และสังคมวัฒนธรรม (เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, 2548)

สุดท้าย การเสริมสร้าง “Active Citizenship” ให้เกิดขึ้นได้จริงในสังคมไทยนั้น ผู้เขียนมองว่าเป็นเรื่องที่ยาก เนื่องจากที่ผ่านมาประชาธิปไตยในสังคมไทยมักจะมองเพียงแต่ตัว “ระบบ” หรือ “โครงสร้าง” ของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง มองตัว “สถาบัน” อันได้แก่ รัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง รัฐธรรมนูญ พรรคการเมือง และกติกาการเลือกตั้ง ซึ่งมองข้าม “ภาคพลเมือง” ออกไป พลเมืองถูกมองว่ามีหน้าที่ลงคะแนนเสียงและเป็นเครื่องมือในการสร้างมวลชนสนับสนุนฝ่ายการเมืองใดการเมืองหนึ่งเท่านั้น ฉะนั้น การเมืองในประเทศไทยจึงขาดบทบาทของพลเมืองและการสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย แต่หากสังคมไทยหา ‘Active Citizenship’ ขึ้นมาจริง ๆ ก็อาจจะเป็นไปได้ โดยการเริ่มเปิดเวทีรับฟังทุกฝ่ายไม่ว่าจะภาคส่วนใดในสังคม จากนั้นนำข้อเสนอแนะเหล่านั้นมาวิจัยเพื่อหาผลการศึกษาที่น่าเชื่อถือ และนำผลการศึกษาไปออกแบบร่างหลักสูตร civil education ร่วมกับการให้ภาคส่วนต่าง ๆ ร่วมแสดงความคิดเห็น และนำข้อเสนอเหล่านั้นไปปรับปรุง ทั้งนี้ เนื้อหาในหลักสูตรจะต้องครอบคลุมทุกมิติอย่างที่คุณเขียนได้เสนอไปข้างต้น จากนั้น ดำเนินการสร้างหลักสูตรเพื่อใช้ในการศึกษาขั้นพื้นฐาน และสร้างหลักสูตรเพื่อการเรียนรู้ของพลเมืองตลอดชีวิตโดยภาครัฐและภาคประชาสังคม เพื่อสร้าง “Active Citizenship” อย่างที่สังคมพึงปรารถนา อย่างไรก็ตาม การดำเนินการเช่นนี้ ภาครัฐหรือผู้มีอำนาจจะต้องมีความจริงใจในการพัฒนาความเป็นพลเมืองให้ประชาชน จะต้องไม่คิดว่าเมื่อประชาชนเป็นพลเมืองมากขึ้นจะถูกตรวจสอบถ่วงดุลอย่างหนักหน่วง แต่ต้องคิดถึงการพัฒนาทุนมนุษย์ และทุนทางสังคมที่มีคุณภาพที่จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- ญาสินี เกิดผลเสรีฐ. (2558). การพัฒนาทุนมนุษย์สู่ความเป็นพลเมืองที่ตื่นตัว. *วารสารบริหารการศึกษามหาวิทยาลัยศิลปากร*, 5(2), 166-175.
- พฤทธิสถาน ชุมพล, ม.ร.ว. (2558). *คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย เล่ม 2* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12* (พ.ศ. 2560-2564). สืบค้น 5 พฤษภาคม 2563, จาก https://www.nesdc.go.th/ewt_w3c/ewt_dl_link.php?nid=6422
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2561). *ธรรมาภิบาลและความรับผิดชอบทางสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สิริพรรณ นกสวน สวัสดิ์ และคณะ. (2557). *คำและแนวคิดในประชาธิปไตยสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท.
- เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา. (2548). *โลกาภิวัตน์ บรรษัทข้ามชาติ บรรษัทภิบาล และความรับผิดชอบต่อสังคมของบรรษัท*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Barker, C. (2004). *The SAGE Dictionary of Cultural Studies*. London: SAGE Publications.
- Havens, M. C. (1986). Citizenship. In *Encyclopedia Americana* (Vol. 6). Danbury CT: Grolier.
- Mouffe, C. (2004). Citizenship. In J. Krieger (Ed.), *The Oxford Companion to Politics of the World* (p. 136-137). Oxford: Oxford University Press.
- Payutto, P. A. (2013). *Sustainable Development*. Bangkok: Komol Keemthong Foundation.
- United Nations. (2015). *Sustainable Development Goals (SDGs)*. Retrieved May 2, 2020, from <https://www.un.org/development/desa/disabilities/envision2030.html>

